

Kyunney Takasaeva (Künnej Takaahaj), *Jakuckie prace Wacława Sieroszewskiego i zmiany kulturowe narodu Sacha*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2020, ss. 306, fotografie.

Publikacja książki Künnej Takaahaj jest ważnym wydarzeniem z kilku powodów: to pierwsza od dziesięcioleci polskojęzyczna monografia naukowa poświęcona Jakutom, jest to jednocześnie praca oryginalna i wyjątkowa ze względu na swoją tematykę, interdyscyplinarny charakter oraz postać samej Autorki.

Od ukazania się polskiej wersji monografii Wacława Sieroszewskiego o Jakutach mija właśnie sto dwadzieścia lat (*Dwanaście lat w kraju Jakutów* ukazało się w 1900 roku, pierwsza, rosyjskojęzyczna wersja książki cztery lata wcześniej). Od tego czasu, jeśli nie liczyć kolejnych wydań książki Sieroszewskiego, wyszły raptem dwie prace w całości poświęcone różnym aspektom jakuckiej kultury – *Herosi tajgi. Mity, legendy, obyczaje Jakutów* Sławoja Szynkiewicza, wydana w popularnonaukowej serii Iskier w 1984 roku oraz zbiór językoznawczych tekstów Stanisława Kałużńskiego (*Iacutica. Prace jakutoznawcze*, 1995). W ciągu ostatnich trzech dekad odradza się tradycja polskich badań na Syberii. Prowadzący je antropolodzy i socjolodzy koncentrują swoje zainteresowania na południowej części Syberii, przede wszystkim na Buriacji. W Jakucji badania również były i nadal są prowadzone, jednak albo dotyczyły innych niż Jakuci społeczności rdzennych, albo ich najważniejsze efekty nie doczekały się publikacji (praca doktorska Pawła Trzcńskiego). Poza rozproszonymi artykułami nie powstała dotychczas żadna monografia poświęcona Republice Sacha, co jaskrawo kontrastuje z długą listą książek o tematyce buriackiej czy ałtajskiej.

Książka Künnej Takaahaj wypełnia tę lukę w sposób wyjątkowy, bo nie dość, że pokazuje zmiany, jakie zaszły w Jakucji od czasów badań Sieroszewskiego (a sięga też wcześniej), to jeszcze stawia w centrum zainteresowania także jego samego i jego twórczość. Mogłoby się wydawać, że zasygnalizowana w tytule tematyka książki zawiera w sobie dwa rozłączne zagadnienia – z jednej strony rekonstrukcja historycznych przemian kultury i tożsamości narodu, z drugiej analiza prac na jego temat, napisanych przez polskiego zesłańca, etnografa i pisarza. Ambicją Autorki jest jednak wskazanie na ich powiązania, stąd wśród kwestii, na które zamierza położyć główny nacisk, są takie, jak: „repcja badań Sieroszewskiego wśród kolejnych pokoleń jakuckiej inteligencji”, rola jego prac „w przełamywaniu stereotypowego obrazu Jakutów” oraz w „kształtowaniu się poczucia niezależności i samodzielności Jakutów” (s. 16).

Tak sformułowane zamierzenia siłą rzeczy skierowały Autorkę na tory studiów interdyscyplinarnych łączących doświadczenia przede wszystkim kulturoznawstwa i antropologii, ale też literaturoznawstwa czy historii. Jak pisze badaczka: „w prezentowanej książce wykorzystana została metodologia komparatystyczna” (s. 23). We wprowadzeniu do książki zaznacza, że analiza przemian kultury i tożsamości Sacha wymagała sięgnięcia nie tylko do literatury dotyczącej historii Jakucji i Jakutów, ale także do opracowań dotyczących teorii etniczności. Z kolei dla studiów nad dziełem Sieroszewskiego z zastosowaniem metody biograficznej potrzebna była znajomość ujęć historyczno-literackich. Podając analizie jakucką twórczość Sieroszewskiego w kontekście przemian świadomości Sacha, Autorka odwołuje się do teorii postkolonialnej i pojęcia mikrohistorii, przywołuje też wypracowaną w ostatnich latach w Republice Sacha koncepcję „Arktycznej Cyrkumpolarnej Cywilizacji”.

Twórczyni tej ostatniej, znana postać jakuckiego życia naukowego ostatnich dekad, Uljana Winourowa, jest zwolenniczką metodologii tubylczej (*indigenous methodology*). Do tego nurtu odwołuje się także Autorka recenzowanej książki. We wprowadzeniu do monografii kilkakrotnie podkreśla swoje jakuckie pochodzenie. „Pochodzę z Jakucji, należę do narodowości Sacha i wychowałam się w niezasymilowanej rodzinie jakuckiej, dlatego podchodzę do kultury jakuckiej jako do własnej” (s. 29). Autorka uważa, że ten rodzaj doświadczenia, jaki ma badacz *native* (jak sama się określa), jest

wyjatkowy, pozwala dostrzec i rozumieć problemy niezauważane przez badacza z zewnątrz. Tak zdefiniowaną pozycję badawczą uznaje za ważny walor swojego studium. Wydaje się, że dla sposobu ujęcia podjętego tematu znaczenie ma zarówno pochodzenie Autorki, co sama podkreśla, jak i jej droga naukowa. Künnej Takaahaj ukończyła w Rosji studia w zakresie pedagogiki i psychologii, jak również obroniła doktorat z dziedziny psychologii. Od 2008 roku jest związana z Uniwersytetem Warszawskim, gdzie ukończyła studia doktoranckie na Wydziale „Artes Liberales”. Recenzowana książka powstała na bazie doktoratu obronionego z wyróżnieniem w 2017 roku.

Próbę powiązania wątków tematycznych zawartych w tytule książki Autorka podejmuje w pierwszym rozdziale zatytułowanym „Jakucja w czasach kolonialnych. Kształtowanie się świadomości narodowej Sacha (Jakutów)”. Za punkt wyjścia obrała refleksję na temat konstrukcji monografii etnograficznej Sieroszewskiego, w której analiza różnych dziedzin kultury jakuckiej poprzedzona jest opisem środowiska naturalnego kraju. Ten zabieg nie jest przypadkowy i odzwierciedla podejście Sieroszewskiego do relacji natura–kultura. Idąc tym tropem, autorka również rozpoczyna swoją opowieść o przemianach kultury narodu Sacha od krótkiego zarysowania związków Jakutów z północno-syberyjską przyrodą w kontekście specyficznego dla nich typu gospodarki pasterskiej, oraz od kwestii ich pochodzenia. To powiązanie jest charakterystyczne, bo choć Autorka wskazuje na inspiracje monografią Sieroszewskiego, to można je jednocześnie wiązać z jej pozycją badaczki *native*. Rzecz w tym, że sposób przedstawiania kultury i tożsamości Jakutów poprzez odniesienia do Syberii/Północy/Arktyki przy jednoczesnym podkreślaniu ich południowego pochodzenia i wynikających z tego związków ze światem turkojęzycznych ludów stepowych jest bardzo charakterystyczny dla współczesnej Republiki Sacha, zaryzykowałbym wręcz twierdzenie, że stał się czymś w rodzaju pożądanego wzorca prezentowania jakuckiej specyfiki kulturowej.

Część poświęcona przedstawieniu najważniejszych procesów i wydarzeń wpływających na sytuację Jakutów od przybycia Rosjan do drugiej połowy XIX wieku kończy się ponownym nawiązaniem do pracy Sieroszewskiego. Autorka pokazuje, w jaki sposób Jakuci w czasach Sieroszewskiego odnosili się do Rosjan i zmieniających stopniowo ich sposób życia wpływów kultury rosyjskiej. To szczególnie fragment książki, bo oparty niemal w całości na nieopublikowanych materiałach pochodzących z drugiego, niewydanego wciąż, tomu monografii o Jakutach. Autorka zapoznała się z przechowywanym w Archiwum Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego rękopisem, którego obszernie wyimki cytuje.

Wacław Sieroszewski przebywał w Jakucji tuż przed ważnym przełomem w historii jakuckiego społeczeństwa, jakim było pojawienie się miejscowej inteligencji, która obok działalności społecznej i politycznej podejmowała także badania własnej kultury. Historia jakuckiej zsyłki ponownie daje Autorce możliwość powiązania postaci Sieroszewskiego, tym razem jako przedstawiciela całej grupy zesłańców politycznych w Jakucji, ze zmianami kulturowymi wśród Jakutów. Rola zesłańców politycznych w przemianach świadomości Jakutów i procesie rozwoju miejscowej inteligencji – poprzez kształcenie jakuckiej młodzieży, działalność wydawniczą itp. – to jeden z kanonicznych tematów jakuckiej historiografii, bardzo mocno eksponowany w czasach radzieckich, z względu na socjalistyczne poglądy wielu zesłańców. Na szczęście Autorka przełamuje dominujący wciąż, zarówno w Jakucji, jak i w Polsce, „hagiograficzny” sposób podejścia do tego tematu, poświęcając wiele miejsca samemu systemowi jakuckiej zsyłki, problemowi więźniów kryminalnych oraz obciążeniom wynikającym z tego systemu dla samych Jakutów i konfliktom, jakie z tego powodu nieuchronnie rodziły się pomiędzy zesłańcami i rdzennymi mieszkańcami kraju. Wszystkiego tego doświadczył sam Sieroszewski i dał tym doświadczeniom wyraz w swojej twórczości, zarówno w monografii etnograficznej o Jakutach, jak i w dziełach literackich o tematyce jakuckiej, co badaczka skrzętnie odnotowuje.

Niezależnie od tych kontrowersji zesłańcy polityczni przyczynili się do kształtowania postaw młodej jakuckiej inteligencji, która na początku XX wieku zaczęła odgrywać dominującą rolę w przemianach społecznych, politycznych i kulturalnych w Jakucji. Autorka stara się pokazać działalność inteligencji w tych dziedzinach, skupiając się na kilku postaciach (są to m.in. Wasilij Nikiforow, Aleksiej Kułakowski, Płaton Ojunski). Z krótkiego omówienia wyłania się obraz wielości postaw wobec zmieniającej się rzeczywistości politycznej tego okresu (wśród jakuckich działaczy mamy i zaangażowanych bolszewi-

ków, i mniej lub bardziej aktywnych krytyków nowych porewolucyjnych zmian) oraz, niezależnie od tych wewnętrznych tarć, stałej aktywności kulturalnej, oświatowej i naukowej ówczesnych działaczy.

Choć tytuły dwóch pierwszych rozdziałów książki sugerują wyraźne oddzielenie okresu carskiego od czasów radzieckich i poradzieckich (rozdział drugi nosi tytuł „Sieroszewski a kwestia jakucka w czasach radzieckich i postradzieckich”), to Autorka nie trzyma się ściśle tych ram chronologicznych. Tak jak omówienie działalności pierwszych pokoleń jakuckiej inteligencji wkracza już w czasy radzieckie, tak na początku drugiego rozdziału badaczka cofa się do czasów carskich, ponownie skupiając uwagę na Sieroszewskim i innych zesłańcach politycznych. Choć głównym celem tego fragmentu jest przedstawienie ewolucji poglądów politycznych Sieroszewskiego, Autorka sygnalizuje i rozwija w nim także kilka innych ciekawych kwestii wynikających z podjętej próby porównania losów Wacława Sieroszewskiego i Edwarda Piekarskiego. Przybliżenie postaci tego drugiego, autora słownika jakuckiego, ponownie wprowadza temat niejednoznaczności w relacjach między Jakutami a zesłańcami-badaczami oraz animozji wśród tych ostatnich. Przywołuje tu autorka zjadliwy komentarz na temat Piekarskiego zawarty w najważniejszym utworze publicystycznym jakuckiego wieszacza Aleksieja Kułakowskiego, jak i fakt niesprawiedliwego potraktowania przez Piekarskiego jakuckiego językoznawcy Siemiona Nowgorodowa. Upomnienie się o uznanie wkładu tego ostatniego w powstanie dzieła Piekarskiego wydaje się oczywiste w kontekście akcentowanej przez autorkę roli badaczki *native*, w wielu miejscach książki konsekwentnie podkreślającej znaczenie jakuckich rozmówców i współpracowników dla powstania dzieł badaczy-zesłańców. Porównanie zesłańczych biografii dwóch polskich badaczy jakuckiej kultury pokazuje też nie najlepsze relacje pomiędzy Sieroszewskim a grupą zesłańców skupioną wokół Piekarskiego oraz zmusza Autorkę do poruszenia drażliwego tematu „jakuckich żon” zesłańców. W przypadku Sieroszewskiego akcent został położony bardziej na relacje z córką, która po jego powrocie z zesłania pozostała w Rosji (por. recenzja książki Grażyny Legutko, „Wyrosłam na Rosjankę...” – *Historia Marii – jakuckiej córki Wacława Sieroszewskiego – w świetle jej listów do ojca i innych dokumentów*, 2019, autorstwa Iwony Kabzińskiej, w tym tomie).

Na tle tych osobistych wątków Autorka zdaje sprawę z politycznych poglądów Sieroszewskiego. Na Syberię został zesłany za działalność socjalistyczną. Po powrocie do kraju działał na rzecz niepodległości, wstąpił do Legionów Piłsudskiego. Pozostał już na zawsze wierny polityce realizowanej przez Marszałka, także po 1926 roku. Działalność polityczna i społeczna oraz antybolszewicki wydźwięk jego sztuki z 1921 roku wpłynęły na jego negatywne postrzeganie w ZSRR. Śledzenie postaw ideowych Sieroszewskiego na tle innych postaci epoki służy nie tylko dopełnieniu jego sylwetki, ale też realizacji przyjętej koncepcji książki, polegającej na próbie równoległego przedstawienia dwóch losów: jednostkowego – badacza-zesłańca i zbiorowego – narodu Sacha. W czasach zesłania Sieroszewskiego, jak przypomniała badaczka, Jakucja i Polska znajdowały się na dwóch krańcach tego samego imperium i były poddane jego kolonialnej polityce. Analiza ewolucji postaw politycznych Sieroszewskiego, jego drogi od socjalizmu do antybolszewizmu i bezkrytycznego, ślepego wręcz wspierania obozu piłsudczykowskiego nawiązuje do wyzwań politycznych z jakimi przychodziło się mierzyć jakuckiej inteligencji. Za swą postawę ideową Sieroszewski zapłacił krytyką w kraju i wściekłym atakiem w Związku Radzieckim, w tym ze strony dawnych współtowarzyszy zesłania, nazywających go „ideologiem polskiego faszyzmu”. W tej atmosferze na wydanie drugiej części monografii o Jakutach nie było szans.

Jakucka inteligencja płaciła w tym samym czasie o wiele wyższą cenę. Choć w 1922 roku utworzono Jakucką Autonomiczną Socjalistyczną Republikę Radziecką, wielu nie satysfakcjonował ograniczony zakres jej samodzielności. Wojna domowa w Jakucji trwała z przerwami niemal do końca lat 20. Niektórzy od początku postrzegali radzieckie porządki jako ograniczające jakuckie dążenia do samodzielności. Za działania zmierzające do zniesienia tych ograniczeń przywódca ruchu konfederalistów zapłacili życiem. Wkrótce od kierowniczych stanowisk w republice odsunięto tych jakuckich działaczy, którzy będąc ideowymi komunistami, jednocześnie starali się dbać o interesy własnej społeczności i kraju. W czasach stalinowskiego terrorku zamordowano wielu czołowych przedstawicieli jakuckiej inteligencji. Kolejne tragiczne straty przyniosła II wojna światowa. Dla kolejnych pokoleń Jakutów stało się jasne, że jakiegokolwiek działania można podejmować jedynie w zgodzie z partyjnymi wytycznymi.

Jednocześnie postępowała modernizacja i industrializacja kraju, napływ Rosjan sprawił, że Jakuci stali się mniejszością w swojej republice.

Pierestrojka i okres poradziecki przyniosły odwrócenie tych tendencji. Przywrócono pamięć o represjonowanych działaczach i pisarzach, a dbałość o język i tradycje jakuckie stała się podstawą polityki kulturalnej Republiki Sacha. Powróciła też pamięć o Sieroszewskim i jego dokonaniach. W 1993 roku ukazała się reedycja monografii etnograficznej *Jakuty*, natomiast cztery lata później wydano zbiór jakuckich opowiadań. Jak pisze autorka, opublikowana ponownie spuścizna Sieroszewskiego „przyczyniła się do przywrócenia historycznej pamięci Sacha” (s. 180) – wydane w dużych jak na Jakucję nakładach książki stały się dla wielu mieszkańców republiki odkrytym na nowo źródłem wiedzy o własnej kulturze.

Wskazanie na znaczenie Sieroszewskiego i jego dzieła w najnowszej historii Jakucji kończy tę część książki, w której Autorka śledzi tytułowe „zmiany kulturowe narodu Sacha”. Robi to w szczególny sposób, przeplatając „historię Jakucji”, „historię Sieroszewskiego”, co pozwala lepiej zrozumieć obydwie. Natomiast lepszemu zrozumieniu twórczości literackiej Sieroszewskiego służy trzeci i ostatni rozdział książki: „Jakucka twórczość Wacława Sieroszewskiego z perspektywy dyskursu postkolonialnego”. Autorka odkłada na bok wiele z „kluczy” do analizy twórczości Sieroszewskiego, które stosowali jej poprzednicy (w tym miejscu warto przypomnieć, że twórczość Sieroszewskiego doczekała się bardzo wielu krytycznoliterackich analiz, pierwsze książki na ten temat ukazywały się jeszcze za jego życia), podkreślający realizm i naturalizm jego prozy, albo szukający w niej egzotyzmów czy zaliczający ją do literatury zesłańczej. Odwołując się do teorii postkolonialnej, badaczka proponuje inne tropy i odczytania – sięga do porównań Sieroszewskiego z Josephem Conradem, śledzi wpływy polskiego romantyzmu na jego twórczość. W końcu zaś powraca do tego, co na kartach całej książki stara się przybliżyć, czyli do jakuckich realiów. Do rzeczywistości, która wywarła ogromny wpływ na młodego zesłańca, ukształtowała Sieroszewskiego jako człowieka, etnografa i przede wszystkim jako pisarza. Jest tu miejsce i na analizę jakuckiego symbolizmu w jego twórczości, i na odniesienia do jakuckiego eposu bohaterskiego, a przede wszystkim na pogłębione portrety jakuckich informatorów i współpracowników Sieroszewskiego. Dzięki poszukiwaniom jakuckich historyków możemy bliżej poznać rodziny, z którymi Sieroszewski żył na zesłaniu, i konkretne osoby dzielące się z nim wiedzą o miejscowych tradycjach. Wszystko to jest ważne dla zrozumienia miejsca, jakie w jakuckich opowiadaniach autora zajmuje temat rosyjskiego kolonializmu i jego specyfiki, związanej w Jakucji z systemem zsyłki. Zdaniem Autorki kolonialne porządki na Syberii zostały w pełni oddane właśnie w utworach literackich. Jej zdaniem, pisząc monografię etnograficzną o Jakutach, Sieroszewski był zakładnikiem ówczesnego dyskursu naukowego i kolonialnego. Natomiast tworząc opowiadania, był wolny od tego rodzaju ograniczeń, dzięki czemu w tematyce jakuckich utworów i w kreacjach bohaterów zawarta jest głęboka refleksja Sieroszewskiego nad rosyjskim systemem kolonialnym, którego działań sam doświadczył.

Na zakończenie tego omówienia muszę zwrócić uwagę na pewne nieścisłości, pomyłki i błędy. Postanowiłem omówić je łącznie, bo wydaje mi się, że w ten sposób wyraźniej uwidoczni się ich wspólne podłoże. Na s. 45 Autorka błędnie zaliczyła Kołymę do dopływów Leny. O rozwoju jakuckiego osadnictwa pisze, że „na początku XVIII wieku powstały trzy duże obszary rozsiedlenia liczące setki tysięcy Sacha” (s. 54). Nieuważny czytelnik, który nie zwróciłby uwagi na gramatyczną niespójność tego fragmentu, mógłby odnieść całkowicie mylne wrażenie co do liczebności Jakutów, którą w tym okresie szacuje się na ok. 38 tysięcy. Na s. 93 błędnie przetłumaczono tytuł jakuckiego periodyku, zamiast „Księga Pamiątkowa Jakuckiego Obszaru” powinno być „Księga Pamiątkowa Obwodu Jakuckiego”. Pomyłką jest nazwanie jednego z ważnych manifestów politycznych młodej jakuckiej inteligencji pamfletem politycznym (s. 140). Artykuł Siemiona A. Nowgorodowa nie miał takiego charakteru. Nieporozumieniem jest też, moim zdaniem, sformułowanie „anglojęzyczna młodzież rdzenna” użyte w odniesieniu do współczesnego pokolenia młodych, miejskich Jakutów (s. 161). Na s. 173 autorstwo dwóch ważnych dzieł dotyczących odległej historii Jakutów przypisano nieistniejącej postaci Gawriła Nikiforowa, poprzez „sklejenie” imienia i nazwiska dwóch różnych osób. W rzeczywistości autorem książek *Uraangchaj Sachalar* oraz *Ellejada* był Gawrił Wasiliewicz Ksenofontow. Drobnych pomyłek językowych i niezbyt szczęśliwych tłumaczeń rosyjskich terminów jest w książce więcej. Przynajmniej

część tego rodzaju błędów powinna zostać wychwycona w korekcie i wielka szkoda, że Wydawnictwo DiG nie podeszło do swoich zadań z większą starannością.

Drobne pomyłki i redakcyjne niedociągnięcia nie pomniejszają wartości omawianej publikacji jako ważnego głosu na temat literackiej i etnograficznej spuścizny Wacława Sieroszewskiego oraz jako kompendium wiedzy o Jakucji i zmianach w jakuckiej kulturze. Monografia etnograficzna Wacława Sieroszewskiego *Dwanaście lat w kraju Jakutów* miała kilka wydań. Drugie zostało poszerzone i uzupełnione przez autora między innymi o informacje dotyczące przemian, jakie nastąpiły w Jakucji po jego wyjeździe, aż do powstania Jakuckiej Autonomicznej Republiki Radzieckiej. Krótki i bardzo pobieżny ich opis kończący się na połowie lat 20. sporządził Sieroszewski na podstawie materiałów nadesłanych mu między innymi przez Piekarskiego. Do niedawna ktoś, kto chciałby dowiedzieć z polskojęzycznej literatury naukowej o najnowszych dziejach Jakucji i jakuckiej kultury, na próżno przeszukiwałby biblioteczne katalogi. Dzięki książce Künnej Takaahaj zainteresowani Jakucją będą mogli nie tylko dowiedzieć się o wiele więcej o tak ważnych dla historii Jakutów wydarzeniach z początku XX wieku, ale także prześledzić „zmiany kulturowe narodu Sacha” od momentu powstania samodzielnego etnosu jakuckiego aż do współczesności. Można więc powiedzieć, że recenzowana książka spełnia podobną funkcję do tej, jaką przypisuje Autorka wznowieniu monografii Sieroszewskiego w latach 90. w Republice Sacha – pozwala uświadomić „na ile zmieniło się życie w Jakucji w ciągu stu lat” (s. 180).

Ale losy Jakutów i przemiany ich kultury i tożsamości to tylko jeden z tematów tej wielowątkowej książki, której głównym bohaterem pozostaje Wacław Sieroszewski. Dlatego monografię Künnej Takaahaj można dołączyć i do długiej listy książek analizujących twórczość literacką Sieroszewskiego, i do antropologicznej tradycji analiz spod znaku „dzieła i życia” Geertza¹, w ramach której dział relacji polsko-syberyjskich został już zapoczątkowany doskonałą pracą Grażyny Kubicy o Marii Czaplickiej, i w końcu do biblioteki współczesnych opracowań na temat Syberii, w której dotychczas tak bardzo brakowało książki o Jakucji.

Wojciech Lipiński

¹ Mowa o książce Clifforda Geerza, *Dzieło i życie. Antropolog jako autor*, wyd. KP, Warszawa